

ВСТУП

Напевне, немає нічого більш захоплюючого, милого, самобутнього, ніж дитяча поведінка. Наші дорослі прагнення, уподобання, наміри, стратегії беруть свій початок у порухах дитячої душі, у перших спробах дитини будувати власні програми життя, демонструвати світу свою неповторність, потяг до особистісної свободи та незалежності. «Усі ми родом із дитинства», – наголошував талановитий французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері. І це дійсно так! Саме у дитячому віці у людини формується первинна здатність не лише пізнавати світ, а й демонструвати йому свою сутність, неповторну самобутність своєї душі. Чи вміємо ми розуміти дітей, помічати їх бажання та враховувати їх?

Унікальною стежиною, яка дозволяє дорослим проникати у глибини дитячої свідомості, вивчати ставлення дитини до себе самої та розуміння нею соціальних подій і ситуацій є особливий різновид її соціальної поведінки – здатність до самопрезентації. Саме вивчення дитячих презентаційних одкровень, цих неповторних індивідуальних самовиявів відкриває шлях для розуміння процесів, що розгортаються у дитячому самопізнанні. Тому завдання кожного, хто виховує дитину, плекає її особистість – звернути особливу увагу на те, що говорить вона нам через різні форми самопрезентації.

Розуміння дитячих самовиявів є не лише професійним умінням психологів і вчителів, а й обов'язковою умовою відповідального батьківства.

Наукові спостереження, подані у цій праці, допоможуть читачеві зрозуміти сутність презентаційних самовиявів дітей, особливості їх проявів у перші роки шкільного життя, у період, коли відбуваються інтенсивні процеси розвитку дитячої самобутності та пошуку свого місця у дитячій спільноті. Робота

допоможе не лише зрозуміти причини виникнення небезпечних схильностей у дітей до ризикових форм самопрезентації, а й познайомить із шляхами запобігання та корекції небажаних тенденцій, тим самим, допоможе уберегти дітей від небезпек, на які вони наражають себе, побоюючись презентаційного провалів, неуспіху чи осуду зі сторони однолітків.

Діти заслуговують на щасливе дитинство. Наше завдання – допомогти їм у цьому!

Автор висловлюю щиру вдячність дітям, вчителям та керівникам навчальних закладів за організаційну та особистісну підтримку і сприяння.

*Слова щирої подяка науковому керівнику –
доктору психологічних наук, професору **Роману Павелківу**
та науковому консультанту –
кандидату педагогічних наук, професору **Валентині Безлюдній***

Наталія Корчакова

Частина 1

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Етапи становлення проблеми самопрезентації та її психологічна сутність

Проблема самопрезентації належить до нових перспективних напрямків соціально-психологічного аналізу поведінки людини у соціальному середовищі. На сьогодні вона є предметом вивчення декількох психологічних галузей: загальної, соціальної, вікової психології, психології особистості. Як самостійна проблема вона виокремилася лише у другій половині ХХ століття, хоча ідея формування людиною привабливого образу пройшла довгий шлях свого становлення. Витоки проблеми ми знаходимо як в лоні соціологічної науки, так і безпосередньо в психологічних теоріях. Ідеї соціальної обумовленості формування особистості, впливу соціального середовища на вибір людиною певного стилю поведінки чітко простежуються в роботах психологів різних напрямків: інтеракціонізмі, фрейдизмі, транзактному аналізі, гуманістичній психології.

В історії становлення даної проблеми можна виділити *три* етапи. Перший етап (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) характеризується підвищенням інтересу психологів до загальних проблем особистості. Особлива увага представників різних напрямків зосереджувалася на соціальній зумовленості вибору людиною стратегій поведінки, впливу соціального оточення на

формування особистісних структур. Другий етап (50-60 роки ХХ ст.) пов'язаний з виокремленням проблеми самоподачі у самостійний напрямок наукового аналізу, спочатку на соціологічному, пізніше і психологічному рівнях. Третій етап становлення проблеми характеризується розгортанням експериментальних досліджень у сфері самопрезентації, яке розпочалося в останній чверті ХХ століття.

Однією з перших теорій, у якій постулюється значущість визнання особистості з боку соціального оточення, є теорія У. Джемса [25]. У цій теорії «соціальне Я» людини розглядається як один із трьох компонентів «емпіричного Я» особистості. Людям властива постійна турбота про своє «соціальне Я». Його проявами є бажання звертати на себе увагу, виявляти схильність до суперництва, влади, що, у свою чергу, можуть бути засобами досягнення соціальних цілей. Вивчення питання теоретичних витоків проблеми самопрезентації показує, що велику роль у цьому процесі відіграли роботи Дж. Міда, Ч. Кулі, А. Сміта. Аналіз їх вкладу у становлення даної проблеми виконано Х. Абельсом [1]. Тому, детально не зупиняючись на сутності даних концепцій, зазначимо, що теорія ролей Дж. Міда, теорія «дзеркального Я» Ч. Кулі та концепція «неупередженого спостерігача» А. Сміта є теоретичним фундаментом самопрезентаційної теорії.

У вітчизняній психології та країнах ближнього зарубіжжя соціально-презентаційні аспекти людського буття розглядалися у роботах К. А. Абульханової-Славської [2], Н. М. Токаревої, Ф. М. Шамне, О. О. Холік [20]; Т. Говорун [22]; А. О. Деркача [4]; М. Н. Корнева [40]; М. В. Савчина [74]; С. Л. Рубінштейна [72]. Дослідження проблем соціального пізнання та соціальної

компетентності (Г. М. Андреева [5], О. О. Бодальов [15], Н. А. Корягіна [45], А. О. Кононко [40]); впровадження генетичного принципу до вивчення структур людської психіки (С. Д. Максименко [53], Т. М. Титаренко [81]); духовного та морально-етичного розвитку (І. Д. Бех [12; 13]; І. С. Булах [19]; В. П. Москалець [56]; Р. В. Павелків [62-64]); формування позитивного іміджу особистості (О. М. Капустюк [37]) сформували теоретико-методологічні засади розуміння самопрезентації як вияву особистісної сутності людини у соціальному середовищі.

У зарубіжній психології проблема соціальної зумовленості поведінки людини, її прагнення до самовияву у процесі взаємодії розглядалася представниками різних психологічних напрямків. Аналіз цієї проблеми здійснювався у відповідності до загальних концептуальних основ тієї чи іншої теорії. У зв'язку з цим, виникали і певні відмінності у трактуванні сутності явища, його джерел, методів вивчення. Це позначилось і на категоріальній стороні проблеми. Так, у психоаналітичних теоріях схильність людини демонструвати себе в процесі взаємодії, позначається термінами: «персона» [94], «фасад» [84], у гуманістичних – «публічне Я» [73; 183].

Психоаналітична наука розглядає самоподачу як вияв підсвідомих структур психіки, які діють за принципом захисних механізмів. Аналіз проблеми розбіжності між тим, що характерне для людини насправді, і тим, що вона демонструє оточуючим, привів до появи в психоаналітично-орієнтованій літературі понять «істинного» та «фальшивого Я» [49; 52; 54; 185]. Як зазначають Ж. Лапланш та Ж.-Б. Понталіс [49], «Я-для себе» та «Я-для інших» – це два полюси особистості. «Фальшиве Я»

виконує захисну функцію, маскуючи «істинне Я». Р. Ленг [52], аналізуючи проблему співвідношення цих конструктів, вказує, що їх основною відмінністю є зорієнтованість «фальшивого Я» на догодження реальним чи уявним намірам інших або ж їх очікуванням. Тобто дії людини зумовлюються не стільки її внутрішніми потребами, скільки пристосуванням до стандартів, які встановлені іншими.

Розвиток психології самосвідомості, створення різноманітних концепції у цій галузі зумовили зміну тенденції при аналізі проблеми співвідношення «Я-для себе» та «Я-для інших». Якщо на початкових етапах існувало цілковите протиставлення цих структур («істинне Я» – «фальшиве Я») та наголошення на патологічності останнього, то в наступний період з'явилася думка про взаємне доповнення та інтеграцію цих елементів до складу більш складної структури – Я-концепції або образу Я. Так, модель структури самосвідомості М. Розенберга [185] включає декілька типів образів Я, що функціонують у динамічній єдності. Цей підхід виявився досить продуктивним для психології самосвідомості. З'явилася тенденція доповнювати та деталізувати запропоновану структуру новими елементами. Прикладом є спроби розмежувати поняття «презентованого» та «фальшивого Я» [59]. Під «презентованим» розуміють ситуативні Я-образи, які за своїми функціями є адаптивно-захисними утвореннями психіки людини. Вони характеризуються стійкістю, оскільки індивід багаторазово відтворює їх у певних ситуаціях. Презентовані Я більше схожі на ідеальні, ніж на реальні Я. Як зазначає М. А. Лаппо [50-51], дія даних образів має позитивний наслідок: вони сприяють просуванню особистості до здійснення свого ідеального образу Я.

Аналізуючи проблему розбіжності між «істинним» та «презентованим Я» в рамках більш широкої проблеми – приховування та демонстрування особистісних рис, І. С. Дьяченко [29] зазначає, що, при всій відмінності змісту та термінології психоаналітичних та гуманістичних підходів, їх об'єднує визнання наявності в особистості утворення, яке умовно позначається як «реальне Я», та існування поряд з ним певного «фасаду», що демонструється людиною соціальному оточенню.

Нові шляхи для розуміння процесу самопрезентації та його місця в структурі самосвідомості відкриває сучасне розуміння Я-концепції як складної інтегральної системи, що має *трикомпонентну* будову. Для позначення одного з трьох складників індивідуальної неповторності – конативного (поведінкового) і використовується поняття самопрезентації [10]. Близьку позицію займають і вчені, що досліджують структуру самовідношення. З огляду на їх підходи, самопрезентація є одним із великого розмаїття процесів у його конативній структурі [14 75].

Як самостійний напрямок наукового аналізу, самопрезентація виокремилася у 60-роках ХХ століття. У роботі І. Гофмана [23] запропоновано новий концептуальний підхід до аналізу міжособистісної взаємодії. Вперше зроблено спробу детально проаналізувати явище самопрезентації, пояснити його природу, сутність, значення, місце у міжособистісному процесі. У цій роботі самопрезентація вивчалася не стільки з психологічних, скільки із соціологічних позицій, у відриві від загальної проблематики Я. Незважаючи на це, вона здійснила значний вплив на розвиток соціальної психології, започаткувавши новий напрямок у дослідженні соціально-психологічних явищ, що привело до перегляду результатів багатьох досліджень із проблем

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Частина 1. САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА	5
1.1. Етапи становлення проблеми самопрезентації та її психологічна сутність	5
1.2. Диспозиційні та ситуативні детермінанти самопрезентаційної поведінкової стратегії	26
1.3. Класифікація та загальна характеристика стилів особистісних самовиявів у публічних ситуаціях.....	41
1.4. Дослідження вікових особливостей самопрезентації у дитячому віці.....	49
1.5. Обумовленість презентаційних самовиявів дитини процесами соціального пізнання	72
Частина 2. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СФЕРІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ	82
2.1. Завдання та методика дослідження особистісної самопрезентації в молодшому шкільному віці	82
2.2. Усвідомлення дітьми самопрезентаційних намірів іншої людини.....	101
2.3. Уявлення молодших школярів про поведінковий репертуар суб'єктів самопрезентації	114
2.4. Репрезентація у свідомості дитини стильових характеристик самопрезентаційної поведінки.....	136
2.5. Зв'язок самопрезентаційних когніцій з конструктами вербального та соціального інтелекту.....	153

2.6. Усвідомлення дітьми моніторингово-емоційних аспектів публічної ситуації та особистісних самопрезентаційних намірів	163
2.7. Декларування молодшими школярами особистісно-бажаного стилю самопрезентації.....	180
2.8. Поведінкові вияви самопрезентаційної мотивації у молодшому шкільному віці	187
Частина 3. КОРЕКЦІЯ ВІДХИЛЕНЬ У СФЕРІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	214
3.1. Організація роботи з корекції помилкових самопрезентаційних уявлень молодших школярів.....	214
3.2. Підвищення соціально-психологічної компетентності дітей у сфері стильових характеристик самопрезентаційної поведінки	219
3.3. Корекція деструктивних форм особистісного самовияву у молодшому шкільному віці	242
ВИСНОВКИ.....	254
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	261